

32 w 2026 (649)

O systemie Tęczy i Pryzmatu

Data publikacji: 29.05.2026 / Autor: Michał Topolski

Niedawno minął rok od momentu, gdy światło dzienne ujrzały zmiany w metodyce zuchowej opracowane przez zespół reformy gwiazdek zuchowych, którym wspólnie z hm. Zuzanną Łazarewicz i phm. Zuzanną Stoppel miałem przyjemność kierować. Nowy system pracy z gromadą, będący efektem tych zmian, ochrzciliśmy mianem Systemu Tęczy i Pryzmatu. Nazwa ta podkreśla, że system jest bezpośrednią ewolucją oryginalnego, powstałego w latach 90. autorskiego dla ZHR systemu metodycznego Tęczy oraz systemu Pryzmat, który w rzeczywistości był lekko zmodyfikowaną wersją Systemu Tęczy, przygotowaną w 2014 roku na potrzeby Organizacji Harcerzy. Nowa nazwa zaznacza również, że system jest jeden i wspólny dla całego Związku.

W tym artykule chciałbym przybliżyć Wam, Drodzy Czytelnicy, w nieco bardziej swobodny sposób niż czynią to oficjalne materiały, czym właściwie jest System Tęczy i Pryzmatu, dlaczego warto go stosować w swojej gromadzie oraz podzielić się kilkoma refleksjami i obserwacjami „od kuchni” – opowiedzieć o motywacjach, które przyświecały nam podczas prac, oraz o doświadczeniach wynikających ze stosowania systemu w praktyce.

Dlaczego akurat tęcza i pryzmat?

Tym, co przyniosła nam pierwsza wersja systemu Tęczy stworzona przez hm. Wiesławę Stojek i co pozostało niezmiennie do dziś, jest podział rozwoju zucha lub zuchenki na pięć sfer symbolizowanych przez pięć kolorów:

- czerwony – rozwój duchowy i emocjonalny,
- żółty – rozwój obywatelski i naukowy,
- zielony – rozwój przyrodniczy i poznawczy,
- niebieski – rozwój rodzinny i zaradność,
- fioletowy – rozwój sportowy i twórczy.

Można rozumieć je także jako pięć przestrzeni rozwoju zucha: rozwój wewnętrzny, rozwój w społeczeństwie, rozwój na łonie przyrody, rozwój w domu oraz rozwój w grupie rówieśniczej.

Pewnie wielu z Was zadaje sobie pytanie, dlaczego ten podział wygląda właśnie tak, a nie inaczej. Czy nie mogliśmy wydzielić dziesięciu takich stref, a może zamknąć

się tylko w trzech? Odpowiedź brzmi: oczywiście, że moglibyśmy. Jednak ten podział utrwalił się i sprawdził w praktyce jako jednocześnie wystarczająco szczegółowy i jednocześnie na tyle prosty, by dało się z niego praktycznie korzystać. Wyobraźcie sobie pilnowanie, aby zuchy rozwijały się równomiernie według dziesięciu różnych obszarów – byłoby to po prostu dużo trudniejsze.

Sens wyszczególniania obszarów rozwoju zucha i zuchenki pomaga unaocznic drugi ważny symbol – pryzmat. Pryzmat to prosty przyrząd optyczny pozwalający rozszczepić światło białe na jego składowe chromatyczne. Innymi słowy: z wiązki białego światła otrzymujemy wielokolorową tęczę. W rzeczywistości jednak tęcza jest płynnie przechodzącym widmem kolorów, a to, ile z nich nazywamy i wyróżniamy, jest w dużej mierze kwestią tradycji i praktycznego uporządkowania rzeczywistości.

Podobnie działa System Tęczy i Pryzmatu. Rozszczepiając sylwetkę zucha na poszczególne kolory, jesteśmy w stanie lepiej dostrzec zarówno problemy, jak i szanse związane z jego rozwojem w danej dziedzinie. Rozwijając zuchy we wszystkich kolorach, możemy dążyć do rozwoju holistycznego – pełnego i harmonijnego. Mimo że operujemy na poszczególnych kolorach, w rzeczywistości wpływamy na całość. Ostatecznie zuch pozostaje jedną jasną wiązką światła, w której wszystkie aspekty przenikają się i łączą w indywidualną całość.

Niechaj gwiazdki wskazują drogę

Opowiedzieliśmy już sobie, do jakich sfer rozwoju odnoszą się poszczególne kolory tęczy. Kolejnym logicznym krokiem jest zadanie pytania: do czego właściwie dążymy w każdej z tych sfer?

Warto znów posłużyć się analogią. Tak jak dawni żeglarze i podróżnicy wyznaczali kierunek swoich podróży przy pomocy gwiazd migoczących na firmamencie, tak dla nas narzędziem wskazującym drogę rozwoju zucha są gwiazdki. Podobnie jak wspomnianym żeglarzom nie chodziło przecież o dotarcie do samych gwiazd, tak samo dla nas gwiazdka nie jest celem samym w sobie. Jest jedynie ubraniem drogi rozwoju zucha w pewną strukturę, która pomaga wyznaczać kamienie milowe i pilnować, czy zmierzamy we właściwym kierunku.

Na podstawie przebiegu rozwoju psychofizycznego zucha wyznaczyliśmy trzy etapy rozwoju:

- pierwsza gwiazdka („wtajemniczony/a”) koncentruje się na pierwszym kontakcie zucha z kolorami tęczy – to etap ich poznawania i wtajemniczenia;
- druga gwiazdka („zaradny/a”) ukierunkowana jest „do wewnątrz” zucha – skupia się na jego zaradności w kontekście wszystkich kolorów tęczy;

- trzecia gwiazdka („opiekuńczy/a”) skierowana jest „na zewnątrz” – zuch, mający już solidne podstawy w pięciu kolorach tęczy, uczy się dzielić nimi z innymi.

Trzy gwiazdki opowiadają historię rozwoju zucha w gromadzie. Na początku wszystko, co dzieje się na zbiórkach i wyjazdach, jest dla niego nowością. Aby zaczął się naprawdę rozwijać, musi przejść przez etap jednoczesnej ekscytacji i lekkiego przytłoczenia nowymi doświadczeniami. Dopiero gdy spróbuje wszystkiego po trochu i zrozumie, co dzieje się wokół niego, może zacząć świadomie uczestniczyć w życiu gromady i rozwijać się w jej ramach.

Dlatego przewodnim motywem pierwszej gwiazdki są „pierwsze razy” – pierwsza wycieczka do lasu, pierwszy wyjazd bez rodziców, pierwsza samodzielnie posmarowana kanapka, pierwsze znajomości w gromadzie i wiele innych podobnych doświadczeń. Pierwsza gwiazdka jest ukoronowaniem procesu wtajemniczenia zucha w życie gromady, na który składają się przyjęcie do gromady (nadanie barw), złożenie Obietnicy Zucha oraz wyjazd na pierwszą kolonię. Dlatego zucha, który zdobył tę gwiazdkę, określamy mianem wtajemniczonego.

Druga gwiazdka modelowo przypada na okres intensywnego rozwoju zucha – zarówno intelektualnego, jak i fizycznego. W wieku około 8–10 lat dzieci zaczynają coraz świadomiej funkcjonować w grupie rówieśniczej, rozwija się ich samodzielność, poczucie odpowiedzialności oraz zdolność logicznego myślenia. Zuch coraz lepiej rozumie zasady rządzące światem, potrafi planować proste działania i przewidywać ich konsekwencje. Jednocześnie jest to czas ogromnej ciekawości oraz potrzeby sprawdzania własnych możliwości. Z tego powodu druga gwiazdka jest mocno skierowana „do wewnątrz” i skupia się na rozwijaniu zaradności zucha w każdym z kolorów tęczy. Dlatego zucha, który zdobył tę gwiazdkę, określamy mianem zaradnego.

Gdy wspólnie z zuchem zbudujemy już fundament jego zaradności, w ramach zdobywania trzeciej gwiazdki przychodzi czas, aby nauczyć go dzielenia się nią z innymi. Jest to zwieńczenie przemiany zucha – od wielkiego egoisty, którym często jest w chwili przyjscia do gromady, do małego altruisty zdolnego do troski o innych. Dlatego ostatnia gwiazdka jest wyraźnie nakierowana „na zewnątrz”, a zucha, który ją zdobył, określamy mianem opiekuńczego. Zuch trzeciej gwiazdki potrafi na wiele sposobów wspierać swoich młodszych kolegów.

Jak zdobywa się gwiazdki?

Skoro wiemy już, w jakich sferach opisujemy rozwój zucha i jakie cele wyznaczają poszczególne gwiazdki, pozostaje pytanie, jak w praktyce sprawić, aby rozwijał się on we właściwym kierunku. Samo określenie celu jest przecież co najwyżej połową

sukcesu.

Warto na początku jasno zaznaczyć, że zuch zdobywa gwiazdkę równocześnie na trzy sposoby: realizując próbę na gwiazdkę, uczestnicząc w życiu gromady oraz rozwijając się poza nią – w szkole, w domu czy w relacjach z rówieśnikami. Wynika z tego jasno, że sama próba stanowi jedynie fragment całego procesu rozwojowego. Znaczna część zmian zachodzi naturalnie poprzez udział w zbiórkach, biwakach i koloniach, a także wraz z dojrzewaniem młodego człowieka. Próba na gwiazdkę jest więc narzędziem wspierającym ten proces – pomaga go indywidualizować oraz wspiera tworzenie wartościowego programu pracy gromady.

Jedną z najczęściej zgłaszanych uwag wobec wcześniej obowiązującego systemu zdobywania gwiazdek – albo raczej wobec wielu różnych praktyk funkcjonujących równolegle w poszczególnych środowiskach – było to, że cały proces bywał zbyt skomplikowany i wymagał śledzenia ogromnej liczby zadań realizowanych przez zuchy. Z naszych badań prowadzonych przed reformą wynikało wręcz, że „co środowisko, to obyczaj”. Dlatego zdecydowaliśmy się uprościć system – postawić na mniejszą liczbę elementów, ale jednocześnie większą dbałość o ich jakość.

Przy dużych gromadach prowadzenie gwiazdek stawało się dla kadry bardzo czasochłonne i wymagające. W efekcie gwiazdki często przyznawano uznaniowo albo w ogóle rezygnowano z ich realizacji. Dodatkowym problemem była relacja między gwiazdkami a sprawnościami. W części środowisk próby gwiazdkowe opierały się wyłącznie na indywidualnych zadaniach i nie miały żadnego związku ze sprawnościami. W innych z kolei zdobywanie gwiazdek sprowadzało się niemal wyłącznie do zdobywania sprawności – zuch musiał po prostu „wylegitymować się” odpowiednim ich zestawem.

Po wielu dyskusjach zdecydowaliśmy się oprzeć zdobywanie gwiazdek w Systemie Tęczy i Pryzmatu na schemacie „trzech piątek”.

Punktem wyjścia jest charakterystyka zucha. Ponieważ kolorów tęczy jest pięć, w każdym z nich porównujemy sylwetkę zucha danej gwiazdki z tym, jak wygląda rozwój konkretnego dziecka w rzeczywistości. Możemy robić to za pomocą plusów i minusów, krótkich podpunktów albo bardziej rozbudowanych opisów – forma jest dowolna, byle była czytelna dla kadry.

Następnie, na podstawie tej charakterystyki, wyznaczamy po jednym zadaniu indywidualnym dla każdego koloru. Zadania są elementem najmocniej nastawionym na indywidualizację próby – mają pomóc zaadresować konkretne potrzeby lub trudności danego zucha. Powinny być jasne i zrozumiałe, tak aby dziecko dokładnie wiedziało, co musi zrobić, by je zrealizować.

W wyjątkowych sytuacjach można odstąpić od wyznaczania zadania w danym

kolorze, jeśli uznamy, że zuch w pełni odpowiada już sylwetce danej gwiazdki w tym obszarze.

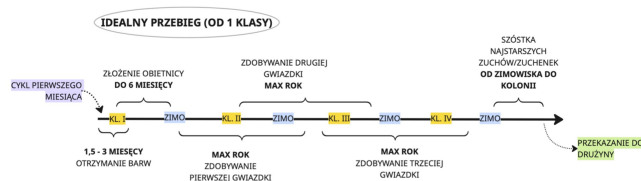
Drugim elementem próby są sprawności – również po jednej w każdym kolorze tęczy. Wyznaczając je, możemy zarówno odpowiadać na trudności zauważone u zucha, jak i rozwijać jego mocne strony oraz zainteresowania. Sprawności pomagają także kadrze budować wartościowy program pracy gromady. Wskazują, jakie formy pracy najlepiej odpowiadają potrzebom większości zuchów, a przypisywanie ich do cykli programowych sprawia, że plan pracy nie powstaje arbitralnie.

Podsumowując – „trzy piątki” w Systemie Tęczy i Pryzmatu to:

- pięć części charakterystyki zucha odnoszących się do każdego koloru,
- pięć zadań indywidualnych pomagających przybliżyć zucha do sylwetki gwiazdki,
- pięć sprawności uzupełniających rozwój i wspierających tworzenie programu pracy gromady.

Sprawności można zmieniać w trakcie trwania próby. Jeśli na przykład zuch nie uczestniczył w cyklu realizującym sprawność „Wskazidroga” (kolor żółty), drużynowy może zastąpić ją inną sprawnością z tego samego koloru, np. „Pasażerem”, planowaną w kolejnym cyklu.

Kiedy zdobywa się gwiazdki?

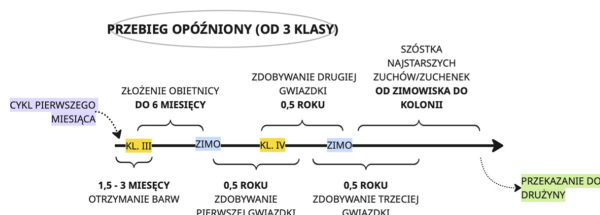


W idealnym przebiegu zuch trafiający do gromady w pierwszej klasie szkoły podstawowej już w ciągu pierwszych 1,5–3 miesięcy, po Cyklu Zbiórek Pierwszego Miesiąca, powinien otrzymać barwy gromady. Jest to moment symbolicznego wejścia do wspólnoty. Następnie, w ciągu około pół roku od przyścia do gromady, zuch powinien złożyć Obietnicę Zucha. To bardzo ważny moment, oznaczający, że nie tylko uczestniczy on w zbiórkach, ale zaczyna również rozumieć i identyfikować się z Prawem Zucha. Po złożeniu Obietnicy nie jest już tylko „Rycerzem Bursztynowej Twierdzy”, „Łowcą z Pradawnej Puszczy” czy „Poszukiwaczem Zaginionego Oręza”, ale staje się też częścią większej zuchowej rodziny w ZHR.

Po złożeniu Obietnicy rozpoczyna się zdobywanie pierwszej gwiazdki. Modelowo proces ten nie powinien trwać dłużej niż rok. Druga gwiazdka przypada najczęściej

na okres między drugą a trzecią klasą szkoły podstawowej i również powinna być realizowana w czasie nieprzekraczającym roku. Podobnie wygląda zdobywanie trzeciej gwiazdki, które modelowo przypada na trzecią i czwartą klasę.

Ostatnim ważnym etapem jest funkcjonowanie w szóstce najstarszych – zwykle od zimowiska do kolonii poprzedzającej przejście do drużyny harcerskiej. Jest to czas stopniowego przygotowywania do zmiany metodyki i przejścia do drużyny.



Gdy zuch trafia do gromady w późniejszym wieku, stosujemy przyspieszony rytm zdobywania gwiazdek. Przyjęliśmy zasadę, że gwiazdek się nie pomija, jednak – zgodnie z tym, o czym wspominałem wcześniej – jeżeli widzimy, że zuch w pełni spełnia sylwetkę gwiazdki w danym kolorze, możemy odstąpić od wyznaczania zadania indywidualnego. Zakładamy również, że starsze zuchy będą sprawniej realizowały zadania gwiazdkowe.

Zaprawieni w bojach zuchmistrzowie zapewne dostrzegą, że nie używam określenia „zastęp trzeciej gwiazdki”, lecz piszę o „szóstce najstarszych”. Wynika to z faktu, że w ramach reformy świadomie zmieniliśmy nazewnictwo tego narzędzia, aby lepiej oddawało ono rzeczywistość. Dawniejszym zastępom trzeciej gwiazdki często było daleko do klasycznych zastępów – przede wszystkim dlatego, że skupiały zuchy z różnych szóstek według kryterium wieku i nie posiadały zastępowego. Dodatkowo w praktyce często nie udawało się doprowadzić do sytuacji, w której wszystkie przechodzące zuchy zdążyły zdobyć trzecią gwiazdkę. Zastęp trzeciej gwiazdki nie był zatem ani zastępem, ani najczęściej nie był tylko dla trzeciej gwiazdki.

Ponieważ nie chcemy odbierać możliwości płynnego i przemyślanego przejścia do drużyny harcerskiej tym zuchom, które nie ukończyły jeszcze zdobywania trzeciej gwiazdki, szóstka najstarszych obejmuje również je. Warto przy tym podkreślić, że nie musi ona funkcjonować jako klasyczna szóstka w strukturze gromady. Może być po prostu specjalną strukturą działającą równoległe do standardowego podziału na szóstki i przeznaczoną dla zuchów przygotowujących się do przejścia do drużyny.

Zobacz też artykuły: [Dokąd powinniśmy zmierzać z zuchem starszym?](#) oraz [Praca z zuchem starszym](#)

Co dalej? Jak pomóc zuchom?

Skoro wiemy już, co i kiedy konkretny zuch będzie realizował w swojej próbie, pozostaje pytanie, jak pomóc mu w zdobywaniu sprawności i wykonywaniu zadań.

Kluczową rolę odgrywają tutaj kręgi gwiazdkowe oraz Tablica Pryzmatu (zwana także Tablicą Tęczową). Kręgi gwiazdkowe powinny odbywać się regularnie. To podczas nich zuchy rozpoczynają próby – otrzymują kolorowanki, zadania i pierwsze wskazówki – albo kontynuują już rozpoczęte działania, prezentując swoje postępy i otrzymując kolejne wyzwania.

W trakcie takich spotkań zuchy dzielą się efektami swojej pracy. Forma jest dowolna – mogą opowiadać, pokazywać zdjęcia, filmiki, prace plastyczne czy inne efekty działań. Wzajemne dzielenie się postępami działa bardzo motywująco i pomaga budować atmosferę wspólnego rozwoju.

Postępy zaznaczamy zarówno na Tablicy Pryzmatu, widocznej dla całej gromady, jak i na indywidualnych kartach gwiazdkowych. Tablica pokazuje ogólny postęp wszystkich zuchów, natomiast karty zawierają dokładniejsze informacje dotyczące konkretnych zadań i przebiegu próby danego dziecka.

Do realizacji próby wlicza się również zdobywanie pięciu sprawności, jednak te zuchy zdobywa przede wszystkim podczas zbiórek. Jeżeli zsumujemy wszystkie sprawności realizowane przez zuchy i uporządkujemy je według popularności, otrzymamy bardzo czytelny drogowskaz do budowania programu pracy gromady. Dzięki temu program zbiórek nie powstaje w oderwaniu od potrzeb, ale bezpośrednio z nich wynika.

Najczęściej wybierane sprawności dzielimy następnie na cykle programowe. To, ile sprawności realizujemy jednocześnie, zależy od możliwości kadry, długości cyklu oraz specyfiki gromady – niektóre środowiska skupiają się na jednej sprawności, inne realizują ich kilka równolegle. Następnie dobieramy fabułę, odpowiednie formy pracy i gotowe – mamy fundament planu pracy gromady.

Oczywiście istnieje jeszcze wiele elementów, które sprawiają, że przygotowanie dobrego planu pracy wymaga czasu. Cykle trzeba budować z głową, zadbać o logiczny ciąg zbiórek, dobrać odpowiednie zuchowe formy pracy oraz uwzględnić biwaki, zimowiska i kolonie. To jednak temat na osobny artykuł.

Reasumując

System Tęczy i Pryzmatu stanowi kręgosłup metodyki zuchowej. Pozwala zrozumieć poszczególne sfery rozwoju zuchów, wyznaczać im indywidualne cele oraz wspierać

ich realizację zarówno poprzez zadania indywidualne, jak i odpowiednio zaplanowany program pracy gromady.

Dzięki temu możliwe jest tworzenie programu, który wyrasta z realnych potrzeb, zamiast być jedynie arbitralną wizją kadry. Gdy poprawnie korzystamy z Systemu, to mimo że program zbiórek jest wspólny dla całej gromady, nie ignoruje indywidualnych potrzeb poszczególnych zuchów.

W temacie tym można jeszcze bardzo wiele napisać. Mam jednak nadzieję, że artykuł ten stanowił praktyczne przybliżenie fundamentów Systemu Tęczy i Pryzmatu oraz pozwolił lepiej zrozumieć logikę stojącą za jego poszczególnymi elementami.

Na koniec warto dodać pewien truizm – trzeba pamiętać, że nawet najlepiej opisane narzędzie metodyczne samo w sobie nie wychowuje. Ostatecznie to od drużynowych i kadry gromad zależy, czy System Tęczy i Pryzmatu stanie się żywym wsparciem codziennej pracy wychowawczej. Dlatego trzeba być baczными obserwatorami i dobrymi towarzyszami swoich zuchów.

Fot. Zuzanna Łazarewicz

Michał Topolski

Zuchmistrz, instruktor z pięknej Opolszczyzny, w latach 2019-2023 drużynowy 0 KGZów „Łowcy z Pradawnej Puszczy” (tak – „zerowej”) z którą zdobył trop wilka, a w latach 2023-2024 drużynowy 0 KDWów „Krzyk”. Obecnie robi dużo rzeczy, ale przede wszystkim kieruje Wydziałem Zuchów GKHy. Z wykształcenia inżynier cyberbezpieczeństwa, posiada kolekcję piór wiecznych i lubi dyskutować na różne tematy.